

ORHAN TÜRKER

KONDOSKALI'DEN KUMKAPI'YA

Eski Bir İstanbul Semtinin Hikâyesi

Kondoskali'nin Konumu

Kondoskali (Kumkapı), surlarla çevrili eski İstanbul'un Marmara Denizi yönündeki büyük semtlerinden biridir. Yeditepeli Bizans İstanbul'unun ikinci ve üçüncü tepelerinin Marmara Denizi'ne doğru inen eteklerinde yer alır. 1934 tarihli *İstanbul Şehri Rehberi*'ne göre Kumkapı, Eminönü ilçesinin bir nahiyesiydi. Günümüzde Eminönü ilçesi Fatih ilçesine katılmıştır. Kabaca 13 mahalleden oluşur. Bunlar Bayram Çavuş, Çadırcı Ahmet Çelebi, Kazani Sadi, Katip Kasım, Mesih Paşa, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin, Muhsine Hatun, Şehsuvar, Tavşantaşı, Tülbentçi Hüsamettin, Nişanca ve Saraç İshak mahalleleridir. Eski Kumkapı Rum cemaati kendi içinde bir düzenleme yaparak burayı iki kilise bölgesine ayırmıştır. Tepelerin eteklerinde yer alan Gedikpaşa, Ayia Kiryaki Kilisesi'nin semtini oluşturur. Kadırga ve Langa'yı birleştiren anayolla deniz arasında kalan geniş düzlükte ise bölgenin ikinci Rum cemaatini oluşturan Panayia Elpis (veya Elpida) Kilisesi bulunmaktadır.

1950'lerin ortalarında Marmara kıyıları doldurulup sahil yolu oluşturulmadan önce, Sarayburnu'ndan Kumkapı'ya sahilden ulaşmak mümkün değildi. Sahile yakın mahalleler Sirkeci ya da Yenikapı yönüne ulaşımı Kumkapı istasyonunda duran trenlerle sağlardı. Beyazıt ve Çarşıkapı'ya daha yakın olan Gedikpaşa'ya ulaşım ise 1961 yılında kaldırılana kadar eski tramvay hattıyla sağlanırdı.

Bizans Döneminde Kondoskali

Kondoskali ya da Türkçe adıyla Kumkapı, kara ve deniz surlarıyla çevrili Konstantinopolis'in (Bizans İstanbulu'nun) tıpkı Psomatia (Samatya) gibi, Marmara Denizi sahilinde yer alan bir başka semtidir. Marmara Denizi kıyılarında eskiden sahilin denizle birleştiği noktada bulunan deniz surları ile Konstantinopolis'in anacaddelerinden Mesi Odos (günümüzdeki Divanyolu Caddesi, Yeniçeriler Caddesi ve Çemberlitaş) arasında kalan oldukça geniş bir bölgeyi kapsar. Yeditepeli Konstantinopolis'in ikinci tepesi

Foro Konstantinos (Çemberlitaş) ve onun devamı olan üçüncü tepe Foro Theodosios'dan (Beyazıt) denize doğru inen bütün yokuşları, günümüzdeki geniş ölçekli Kumkapı'yı oluşturan Gedikpaşa ve Kumkapı'ya ulaştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar Kondoskali'ye denizyolu kullanmadan sahilten ulaşım mümkün değildi. Bizanslılar deniz surlarını savunma amacıyla bilinçli olarak sahil ve denizin birleştiği noktaya inşa etmişlerdi. Oldukça sığ ve kayalık olan sahil, gemilerin karaya ve surlara fazla yaklaşmasına imkân vermiyordu. 20. yüzyılın başlarında Almanların hazırladığı Marmara Denizi haritalarında Kumkapı sahillerinde suyun derinliğinin 1-2 metreyi geçmediği görülmektedir. Sahilden bir hayli uzaklaştıktan sonra suyun derinliği 11-18 metrelere ulaşmaktadır. Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar uzanan kilometrelerce uzunluktaki deniz surlarından denize çıkışı sağlamak için surlara belirli noktalarda kapılar açılmıştı. Marmara Denizi'nden gelen gemilerin yanaşabilmesi için hemen her kapının önünde küçük liman ve iskeleler oluşturulmuştu.

Bizans araştırmalarıyla tanınan İstanbullu yazar Manuil Gedeon, Sarayburnu'ndan Yedikule'ye uzanan ve Konstantinopolis'i denizden gelecek tehlikelere karşı koruyan deniz surları üzerindeki üçüncü kapıya Bizanslıların Pili Psammu (Kumkapısı) adını verdiklerini belirtmektedir. Kapıya bu adın verilmesinin nedeni lodosla kaban Marmara Denizi'nin bu noktaya yığıldığı kum tepelikleridir. Fetih'ten sonra Türkler bu kapının adını Türkçe Kumkapı olarak benimsemiş ve bu adı tüm semt için kullanmışlardır. Bizans döneminde, İstanbul'un Marmara Denizi kıyılarındaki en önemli limanı, son yıllarda metro kazılarıyla yeniden gündeme gelerek dünya çapında dikkatleri üzerine çeken, Yenikapı'daki Eleftherios Limanı'ydı. Eleftherios Limanı ile Sarayburnu arasında kalan küçük limanlardan biri Theodosios (Kumkapı) adını taşımaktadır. Bu noktada iyice sığlaşan denizin dibi kol gücü kullanılarak kazılmış, küçük çaplı gemilerin yanaşmasına elverişli hale getirilmiştir. Fırtınalı havalarda burada bulunan tekneleri sert dalgalardan korumak için yarım daire şeklinde ufak bir dalgakıran oluşturulmuştur. Değerli İstanbul yazarlarından John Freely bu limanın Bizans imparatoru Mihail Paleologos'un (1259-1282) 13. yüzyılda

Bizans savaş gemilerinin bakımı ve onarımı için küçük bir deniz üssüne çevirdiğini, ancak buranın zamanla çamur ve balçıkla dolarak kullanılmaz hale geldiğini vurgulamaktadır. Yine Freely'e göre, İmparator Mihail Paleologos'un çok büyük kayalar kullanılarak yaptırdığı bu limandan geriye kalan kayaların bir kısmı 19. yüzyılın başlarına kadar aynı yerde durmaktaydı. Bizanslılar Theodosios limanında bulunan küçük iskeleye Kondoskali (Kısa İskele) adını vermişlerdir. Fetih'ten sonra Türkler Kumkapı adını benimserken, Rumlar günümüze kadar Kondoskali adını kullanmaya devam etmişlerdir. Theodosios limanı Osmanlı döneminde kullanılmaz halde olsa da; az ilerisindeki Sofianos (Kadırga) limanı Osmanlılar tarafından da kullanılmış, buraya küçük çaplı gemilerin üretildiği bir tersane inşa edilmiştir. Günümüzde de semtin adı Kadırga olarak geçmektedir.

Fetih'ten Sonra Kondoskali

Fetih'ten sonra harap durumda olan ve yerleşik nüfusunun büyük bölümünü kaybeden İstanbul'un yeni baştan imar edilmesi ve ticari hayatın canlandırılması için Osmanlılar oldukça başarılı bir iskân politikası uygulamışlardır. Osmanlı idaresine giren her yerde yani Anadolu'da, Balkanlar'da, Ege Adaları'nda, Kırım'da yaşamakta olan Rum ve Ermenilerin bir kısmı zorunlu iskân politikasıyla İstanbul'a getirilmiş, şehrin ıssız ve harap bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu iskân politikası nedeniyle Kondoskali zamanla tamamen Hıristiyan Osmanlı tebasının yaşadığı bir bölgeye dönüşmüştür. 1641 yılına kadar Samatya'da bulunan Ermeni Patrikhanesi'nin bu tarihte Kumkapı'ya taşınmasıyla, kentte yaşayan Ermeniler yoğun olarak Patrikhane çevresine yerleşmeye başlamışlardır. Kumkapı Ermeni Patrikhanesi çevresinde açılan Ermeni okulları ve matbaaları sayesinde süreç içerisinde Batı Ermenileri'nin manevi ve kültürel merkezi olmuştur. 16. yüzyılda ziyaret ettiği İstanbul'da gördüğü kiliseleri kayda geçiren Rus din adamı ve gezgin Trifon Karabeynikof'a göre, 16. yüzyılın sonlarında Kumkapı'da Ayios Nikolaos, Ayios İoan-

nis, Theotoku Elpida ve Ayia Kiryaki isimlerini taşıyan dört Rum kilisesi bulunmaktaydı. Yeremya Çelebi Kömürcüyan 1645 yılında Kumkapı'da meydana gelen büyük bir yangın sırasında bu dört kilisenin de yandığını yazmıştır. 1660 yılında meydana gelen bir başka yangınla semt yine büyük  l c de harap olmuştur. Yukarıda sözü edilen dört Rum kilisesinden Ayios Nikolaos ve Ayios İoannis bir daha yapılmamıştır. Ancak bu kiliselerin buldukları yerlerde oluşturulan Ayios Nikolaos ve Ayios İoannis ayazmaları, varlıklarını 20. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Yine Yeremya Çelebi Kömürcüyan'ın anlattıklarına göre, bu büyük yangın sırasında 5000 kadar Ermeni evi ile Surp Asdvadzadzin, Surp Serkis ve Surp Ni-goğos isimli  c Ermeni kilisesi de k l olmuştur. Kömürcüyan 17. yüzyılın Kumkapı'sını anlatırken burada bulunan meyhanelerin Psomatia (Samatya) meyhanelerinden çok daha iyi olduklarını vurgulamaktadır. Kömürcüyan'a göre, Kumkapı meyhaneleri Samatya meyhanelerinden hem sayıca fazla, hem de daha eğlencelidir. 17. yüzyılda Evliya  elebi de Kumkapı'dan az da olsa söz eder. Evliya Çelebi, Kumkapılı balıkçıların Kumkapı sahillerinde her türden deniz canlısını bol miktarda avlayıp çarşıda sattıklarını belirtir. Yunan yazar Skarlatos Vizantios 1851 yılında Atina'da yayınlanan tanınmış eseri *Konstantinupolis'*te Kumkapı'yı aşağıdaki satırlarla anlatmaktadır:

“Kumkapı geniş bir alana yayılmış, oldukça kalabalık bir semttir. Ermeni Patrikhanesi'nin burada olması nedeniyle Ermeni nüfusu yoğundur. Burada yaşayan Rumların Panayia Elpida ve Ayia Kiryaki isimli iki kiliseleri vardır. Bu iki kilisenin arasında Türklerin İbrahim Paşa Camisi ile eski Ayios Vasilios Kilisesi'nin harabesi bulunur. Kodinos'a göre Bizans döneminde Patrik İosif 1283 yılında ölünce bu eski kiliseye gömülmüştür.”

Yine tarih i Kodinos semtin Rumca adı Kondoskali'nin, Bizans döneminde limanı inşa eden işçilerin ağır taşları kaldırmaya çalışırken bedenlerinde oluşan sakatlıklardan dolayı Kondoskelis ve Kondoskelos (kısa bacaklılar) şeklinde anılmalarından kaynaklandđını iddia etmektedir.